

lůže se zvláštním vchodem z ulice, a dokonce ani o přestávkách nevycházejí do předstálí, aby se nesnížili k společenskému styku s otroky," vzpomínala sólistka Velkého divadla Galina Višněvskaja – Galina. *Istorija žizni*, Moskva 2006, s. 121.

LITERATURA

- N. SIMONOV, *Vojenno-promyšlennij kompleks SSSR v 1920-je – 1950-je gody: těmпы ekonomičeskogo rosta, struktura, organizacija proizvodstva i upravlenija*, Moskva 1996.
- V. S. LEIČUK, M. A. MOLODCYGIN, „*Poslevojnaja konversija*“; I. V. BYSTROVA, *Razvitije vojenno-promyšlennogo kompleksa*“, in: SSSR i choloďnaja vojna, (edd.) V. S. Leičuk, J. I. Pivovar, Moskva 1995, s. 99–141, 160–202.
- A. K. SOLOLOV, *Prinužďenje k trudu v sovetskoj promyšlennosti i jego krizis (koněc 1930-ch – seredina 1950-ch gg.)*, in: *Ekonomičeskaja istorija*, (edd.) L. I. Borodkin, J. A. Petrov, Moskva 2003.
- V. F. ZIMA, *Golod v SSSR 1946–1947 godov: proischožďenje i posledstviija*, Moskva 1996.
- J. J. ZUBKOVA a kol. (red), *Sovetskaja žizň 1945–1953*, Moskva 2003.
- V. P. POPOV, *Kresťanstvo i gosudarstvo (1945–1953)*, Issledovanija novejšej russkoj istorii (Paris) 9/1992.
- A. BLJUM, M. MESPULÉ, *Bjurokratičeskaja anarchija: statistika i vlast pri Stalině*, Moskva 2008.

4.3.5.

Od „podsovětské“ k „sovětské“ společnosti

Poválečná léta lze považovat za nejvíce „sovětské“ období v historii SSSR. Na jedné straně rok co rok odcházeli lidé z generace, která ještě zažila poslední roky 19. a začátkem 20. století. Těch, kterým bylo ve druhé polovině 40. let přes osmdesát či necelých osmdesát, zůstalo velice málo a rozhodně netvořili aktivní část společnosti. Herečky Jabločkinová nebo Knipperová-Čechovová, spisovatelé Sergejev-Censkij a Treněv, kteří začínali ještě v předrevolučních letech, teoretik umění Grabar, historik Tarle či hlava Ruské pravoslavné církve od roku 1945, patriarcha Alexij, byli vnímáni jako náhodné úlomky, které přežily ztroskotání lodi. Jako starci působili lidé zdaleka ne staří. Generace frontových bojovníků (narozených v rozmezí let 1910–1925), která se vrátila z války zestárlá nikoli o čtyři roky, nýbrž navždy, předrevoluční život přirozeně neznala a přijímala sovětskou podobu života, jaká se vytvořila v poválečných letech, za jedinou možnou. Válečný úspěch země, dosažený v období od podzimu 1941 do jara 1945, byl mnohými vnímán jako znamení správné, a dokonce jedině správné cesty. Obraz mocného generalissima v bílé blůze a zlatých náramenících zastínil civilního „intelektuála“ v kravaté – Lenina a jeho „soudruhý“.

Stalin, jeho maršálové a generálové – to byl ideál pro sovětského člověka, to byli „vítězové“ (pod tímto titulem uváděl MCHAT divadelní hru, inscenovanou v roce 1947). To, že fašismus porazil právě Stalin, a nikoli lid a boží úmysl, jakoby potvrzovaly výdovcovy úspěchy v zahraniční politice. Ze země, jejíž hranice byly oproti roku 1916 znatelně osekány a která se nacházela v „nepřátelském obklíčení“, jakou byl SSSR ve 30. letech, učinil Stalin zemi triumfující, která téměř obnovila hranice Ruské říše a byla skoro po celém obvodu obklopena vlastními satelity.

Železná opona, spuštěná v roce 1946, odrážela sovětského člověka od jakéhokoli přístupu k informacím zvenku, a vlna falešného vlastenectví, která se vzedmula na konci 40. let, ponechala občanům SSSR možnost číst buď jednodílná vydání cizojazyčných klasiků, nebo ty zahraniční spisovatele, kteří byli v SSSR označováni jako „pokrokoví“ a kteří v próze i ve verších oslavovali Stalina a komunismus neméně horlivě

jako spisovatelé sovětští a se stejnou absencí nezištnosti. Zúčtování se Zoščenkem a Achmatovovou (1946) i vynucené mlčení Borise Pasternaka, kterému byla na celé desetiletí uchystána možnost žít se pouze překlady, svědčily o tom, že v podmínkách poválečného SSSR nebylo možné ani relativní vanutí svobody, tvořivosti a upřímnosti, které prolétlo ruskou podsovětskou literaturou na začátku války. Mezi zakázaným se ocitlo dokonce i to, co vyvolalo příznivé přijetí úřadů v nedávné minulosti.

U mnoha lidí, a nikoli pouze v SSSR, nýbrž i za jeho hranicemi, vznikal dojem, že Stalinovi a jeho režimu je podřízeno vše, včetně výroby atomové bomby. Filozof Alexej Fjodorovič Losev v těchto letech vstoupil do VKS(b). Na udivenou otázku svého dávného přítele, filozofa Asmuse, proč *tohle* udělal, velký myslitel odpověděl: „Valentine Ferdinandoviči, *tohle* je na tisíc let.“ Podobný dojem svedl i ony repatriované rodáky, kteří se vrátili do SSSR ze západní Evropy, a dokonce i ty, kteří se nevrátili, ale v jejichž vědomí dostala koncem 40. let totální nepřijatelnost sovětského režimu na nějaký okamžik trhlínu.

Mimořádnou událostí se stalo předání Trojicko-Sergijevské lávry, vyvláštěné komunisty, zpět do rukou pravoslavné církve, které skutečně oťrášlo těmi, pro něž obydlí velebného Sergije nikdy nepřestalo být svatyní. Projevilo se to – a do jisté míry se stále projevuje i v 21. století – v hodnocení Stalinovy role částí duchovenstva, které vnímá pozdějšího Stalina odtrženě od předchozích dvaceti let jeho působení. Bohatství literatury o ruských dějinách, napsané s větší či menší mírou literární opravdovosti a talentu, série filmů a divadelních her „o velkých lidech“, dokonce několik sérií poštovních známek s portréty předrevolučních vědců, spisovatelů, básníků, to vše činilo nepřehlédnutelným návrat historické minulosti, který mátl mladé hlavy, jimž se nedostalo skutečné nábožensko-mravní průpravy, a tedy ani protilátek vůči lžím sovětské propagandy.

V povolené kultuře vládla protizápadní orientace a špionománie – divadelní hry *Ruská otázka* a *Cizí stín* Konstantina Simonova, *Zagovor obřečených* (Spiknutí odsouzených) N. Vírty a nezřízené lakování skutečnosti v uměleckých dílech se současnou tematikou, včetně zobrazení poslední války. Jako téměř jedinou výjimku lze uvést s novinářskou upřímností napsanou prózu Viktora Někrasova *V stalingradských zákopech* (1946). Těm, kdo si chtěli loknout svěžího vzduchu skutečného umění, zůstávala možnost načerpat ho z klasické literatury, hudby a z ojedinelých dramatických klasických děl.

Zárovenň lze říci, že právě v těchto letech se znovu rodí osvobozující síly. Frontovní bojovníci, kteří viděli na vlastní oči SMERŠ, neschopnost mnoha vojenských velitelů, jejich chtivost a panovačnost, obyčejní vojáci, ponechání „lidovou“ mocí napospas německému zajetí, které pak tatáž moc namísto prosby o odpuštění zavřela nikoli už do německých, nýbrž do sovětských táborů, to vše přimělo miliony lidí přehodnotit svůj vztah k Stalinovu režimu, k Leninovi a ke komunismu vůbec. Lidé, kteří prošli zkušenostmi fronty, se v táborech chovali jinak než demoralizovaní intelektuálové, nemluvě o stranických funkcionářích 30. let, zcela nevybavených jakýmikoli pevnými morálními základy. Mravní ovzduší táborů a první pokusy o vzpouru na konci 40. let jsou s atmosférou gulagu 30. let naprosto nesrovnatelné. Později o tom vydal výmluvné svědectví Varlam Šalamov v *Kolymských povídkách*.

Právě v těchto letech nenaplněných nadějí a nových očekávání píše Boris Pasternak román *Doktor Živago*, který byl o deset let později poctěn Nobelovou cenou za literaturu. Slovy předposledního odstavce tohoto románu: „Přestože projasnění a uvolnění, které po válce čekali, nenadešlo zároveň s vítězstvím, jak si mysleli, předtucha sobody přesto tkvěla ve vzduchu po celá ta poválečná léta, tvoříc jejich jediný historický

obsah.“ I proto sám Pasternak nabyl v této jalové době inspiraci a sílu, aby uskutečnil svůj dávný záměr napsat obsáhlý román o své epoše.

Verše románového „doktora“ jsou nejen tím nejlepším, co bylo v té době napsáno v ruském jazyce, ale patří i k naprostým vrcholům ruské a světové poezie. Duchovním obrazem celé generace se staly strofy:

„Utichl hluk, když na scénu jsem vyšel.
Jenom rám dveří svírám v objetí,
v ohlasu zdaleka chci slyšet,
co stane se v mém století.

Tisíc kukátek se na mne zdáli
upírá jak oči zmnožené.
Abba, otče, tento hořký kalich
aspoň dnes odejmi ode mne.

Já čtím tvou vůli, dobře je mi známa,
tu roli hrát jsem ochoten.
Teď se však dává zcela jiné drama,
nenut mě, pro tentokrát jen.

V promyšleném pořadí jdou dějství
a konec čeká všechny vespolek.

Jsem sám, vše tone v bahně farizejství.
Život - to není přejít přes pole.“

(přeložil Jan Zábřana)

POZNÁMKY ODPOVĚDNÉHO REDAKTORA | Vystává otázka, zda po oněch proměnách, které prodělala ruská společnost během 40. let, není namístě přestat ji označovat jako ruskou a začít používat pojmenování sovětská, anebo zda pro ni uchovat staré obecné označení - ruská společnost. Autoři knihy o tomto problému nejdnou debatovali. Přesto jsme se rozhodli nepokračovat v tradici sovětské propagandy a nepřejmenovávat ruskou společnost v Rusku na sovětskou, třebaže ve smyslu sebeidentifikace se v této době skutečně stala do značné míry sovětskou, neboť se hluboce rozešla s ruskou společností počátku 20. století i s tehdejší ruskou společností v zahraničí. Vycházeli jsme z toho, že odpor vůči sovětizaci v bolševiky pokrořeném Rusku ani na chvíli neutichal. Odpor vyjádřený činem, slovem, vírou, svědomím. A proto lze hovořit o sovětizované ruské společnosti, nikoli však o společnosti sovětské.

Ruská společnost zůstávala v Rusku v období od 40. do 80. let, stejně jako před rokem 1917 a stejně jako v zahraničí, společností multietnickou a multikonfesionální. Sama sebe často označovala jako sovětskou a zřídka jako ruskou, přesto však zůstávala ruskou ve svém nitru, a proto stále více usilovala o obnovení své totožnosti s Ruskem, a obnovila ji, byť i formálně, v roce 1993, když se stala ruskou v Ruské federaci. Sovětským, komunistickým, bolševickým (což je správnější, neboť sověty se po roce 1919 staly čistou fikcí moci) byl režim, jeho instituce: armáda, akademie věd, vláda, svaz spisovatelů, komunistická strana a ideologie. Avšak věda, kultura i sám člověk zůstávali ruskými. Dramatický, třebaže z větší části neviditelný boj mezi sovětským a ruským v duších a činech obyvatel Ruska znamená podstatu ruského života druhé poloviny 20. století. V určitém smyslu trvá tento boj dodnes.